

Лисак В.Ф., Маріупольський державний гуманітарний університет.

Лисак Вікторія Феофанівна (1971 р.н.), к.і.н., доц. кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного гуманітарного університету, докторант Національного педагогічного університету ім. Драгоманова. Закінчила історичний факультет Донецького державного університету. Сфера наукових інтересів: повсякденне життя селянства Української РСР.

СПОСІБ ЖИТТЯ СЕЛЯН УРСР У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ 1950-х – 1960-х рр.

У статті показаний вплив державної політики на спосіб життя селян України. Протягом 50-60-х років XX ст. були здійснені різноманітні кроки радянського уряду щодо розвитку сільського господарства. Ці заходи впливали на повсякденне життя селян, що відбилося на певному зростанні оплати і відповідно на їх життєвому рівні. Але реформування сільського господарства проводилося без використання економічно виважених підходів. Залишалася величезна прірва між умовами життя і праці міських та сільських мешканців, що викликало негативне ставлення до сільського стилю життя.

The influence of the state policy at the Ukrainian peasants is shoed in the article. During 50s-60s years of XX century various steps of Soviet government about development of agriculture. These activities influenced on casual life of peasantry which was reflected in certain increase in salary, and accordingly, in the level of living. However, in the whole, the reformation made without using economically thought-over approaches. Great gap between living conditions and labor of city and rural inhabitants still existed, which was the ground for negative attitude towards rural life.

Протягом багатьох століть селянство складало одну з найчисленніших верств населення українського суспільства. Але в повоєнні роки відбулося скорочення чисельності і питомої ваги сільських мешканців. Така ситуація, на думку багатьох авторів, пов'язана з відмінностями в умовах життя в містах і сільській місцевості. Вивчення повсякденного життя українського селянства дозволить повноцінно виявити чинники, які зумовили перехід значної частини сільських мешканців України в міста, надасть можливість з'ясувати ступінь змін, що відбувались у сфері морально-психологічної, духовної компоненти життя селян, показати ментальні риси українського селянства, які досить чітко проявилися в щоденному житті.

Проблеми села в означений період привертали увагу науковців. Державна політика в сільськогосподарському секторі економіки вивчена

досить детально. Як наслідок – побачили світ узагальнюючі праці, монографії, колективні роботи тощо. У першу чергу це “Історія українського селянства” [1]. Результати дослідницької роботи в галузі історії українського селянства в останні півтора десятиліття здобули місце в колективній праці “Історія українського селянства” [2]. Окремі проблеми сільського господарства зацікавили таких істориків, як В. Баран, Е.Т. Євсєєв, О.І. Зернова, В.М. Даниленко, С.В. Кульчицький, Б.П. Ковалевський, Г.Г. Кривчик, І.М. Лубко, С.С. Падалка, П.П. Панченко, І.В. Рибак, І.М. Романюк, Є.П. Талан та багато інших [3]. Таким чином, в українській історичній науці опрацьовані різноманітні аспекти селянства та села: державна політика в сільськогосподарському виробництві, соціально-побутова інфраструктура, сільські верстви населення, освіта, культура, питання релігії тощо. З огляду на те, що в ос-

новному були вивчені зовнішні фактори сільського життя, доцільним є дослідження повсякденного життя українського селянства в його різноманітних проявах.

Метою даної статті є висвітлення державних заходів, які вплинули на звичайного радянського селянина. Джерелом даного дослідження послужили законодавчі документи Радянського уряду стосовно аграрного сектора, а також документи, що регламентували внутрішнє життя колгоспів і радгоспів.

До позитивних зрушень у сільському господарстві слід віднести механізацію тваринницьких ферм, поповнення рільницької техніки, механізацію вирощування зернових культур, що відбувалося протягом 1965-1970 рр. Цей період історики називають "Новим аграрним курсом", який був започаткований з приходом до влади Л.Брежнєва.

У березні 1965 р. відбувся пленум ЦК КПРС, на якому було прийнято постанову "Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства СРСР" [4]. Відповідне рішення КПУ приймає в квітні 1965 р. У цих документах були визначені фактори, які стримували розвиток сільського господарства: порушення на виробництві принципу матеріальної зацікавленості, суб'єктивізм у керівництві, недостатність капвкладень у виробництво й культурно-побутове будівництво, недостатня увага до питань поліпшення матеріально-технічної бази, прорахунки в заготівлі і закупках сільськогосподарської продукції, нерішучість у справі піднесення землеробства, надмірне командування господарствами, упущення в кадрових питаннях. Звідси випливали завдання на 1965-1970 роки: відмовитись від адміністрування, відродити колективістську природу колгоспів, ширше залучати трудових виробників до управління, викоринити парадність, наблизити науку до виробництва, боротися з розкраданням власності господарств.

Партійно-урядова постанова від 7 квітня 1965 р. передбачала збільшити капітальні вкладення в розвиток сільського господарства в 1966-1970 рр. удвічі, розширити сферу спрямування коштів на будівництво об'єктів виробничого і культурно-побутового призначення, житла, підприємств з виробництва будівельних матеріалів. Колгоспи одержали рівні права з радгоспами щодо забезпечення їх матеріально-технічними ресурсами на капітальне будівництво.

Величезне значення для подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва мала постанова ЦК КПРС і РМ СРСР у квітні 1965 р. "Про надання фінансової допомоги колгоспам", за якою були списані борги по позичках, наданих нею раніше, борги за придбану техніку, приміщення й обладнання в МТС і РТС.

У грудні 1965 р. було прийнято постанову "Про поліпшення кредитування колгоспів", а з січня 1966 р. колгоспи були переведені на пряме банківське кредитування. Для них були відкриті

особисті поточні грошові рахунки в банках. Однак одночасно з вищезгаданими рішеннями й постановами у квітні 1965 р. Верховна Рада СРСР видала Наказ "Про прибутковий податок з колгоспів". За цим документом оподаткуванню підлягав не тільки чистий прибуток господарств, а й частина фонду оплати праці, що перевищувала середньомісячний заробіток [5].

У 1965 р. були прийняті постанови про забезпечення сільського господарства тракторами, оптові ціни на трактори, сільськогосподарські машини й запасні частини до автомобілів, зміцнення й розширення ремонтної бази в колгоспах і радгоспах. З січня 1966 р. для сільськогосподарських підприємств почали діяти ціни, аналогічні цінам промислових підприємств, знижувались оптові ціни на машини, електрообладнання, прилади, паливну апаратуру на 20 % [6].

Особливу увагу керівництво СРСР звертало на проблему житлового будівництва. У 1957 р. вийшла постанова про розвиток житлового будівництва в СРСР. У документі зазначалося, що житлове будівництво в сільській місцевості не відповідає тогочасним потребам. Така ситуація, на думку державних інституцій, була пов'язана з незадовільною організацією сільського будівництва і слабкою виробничо-технічною базою. Ставилось завдання розширити обсяги будівництва житлових будинків у колгоспах силами колгоспників і сільської інтелігенції, колгоспам дозволялося використовувати потужності міжколгоспних будівельних організацій, була знята заборона щодо створення в колгоспах підприємств із виробництва будматеріалів [7].

Відповідна постанова Уряду УРСР "Про заходи із забезпечення виконання плану будівництва в колгоспах Української РСР на 1957 рік" рекомендувала колгоспам, залежно від місцевих умов, здійснювати будівництво житлових будинків для передових колгоспників за рахунок неподільних фондів колгоспів силами колгоспних будівельних бригад або міжколгоспних організацій і продавати ці будинки колгоспникам із виплатою їх вартості протягом 5-6 років. Передбачалося надання колгоспникам кредиту за рахунок неподільних фондів колгоспів і допомога транспортом, будівельними матеріалами та робочою силою. У цій постанові зазначалося, що забудова та благоустрій сіл треба проводити комплексно, переважно цілими кварталами і не допускати будівництва нових житлових будинків на хуторах, які підлягали виселенню [8].

Систематична допомога мала надаватися в заміні солом'яних дахів на черепичні. У селах України у 1957 р. нараховувалося 2,9 млн хат із солом'яною покрівлею. 13 серпня 1957 р. було прийнято постанову ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР "Про розширення виробництва черепиці в Українській РСР" [9].

Чергові рішення партії та уряду щодо поліпшення справи сільського будівництва були при-

йняті у 1961 і 1968 рр. [10]. За умовами останньої передбачалося призупинити соціально-побутовий розвиток невеликих сіл, а вивільнені кошти вкласти в соціальну інфраструктуру сіл, які мали виробничу та соціальну перспективу розвитку.

Однак, незважаючи на увагу держави до питання житлового будівництва та покращання соціально-побутової сфери у 60-х рр. ХХ ст., на селі залишалося чимало нерозв'язаних проблем та труднощів. До них можна віднести погане водопостачання, відсутність у багатьох сільських населених пунктах криниць, відсутність гарячого водопостачання, 98 % хат не мали каналізації, забезпечення селянських осель теплом у осінньо-зимовий період. Головним видом палива був хмиз, стебла соняшнику, і 23 % господарств користувалися в опалюванні соломомою. Наприкінці 1960-х рр. далеко не всі колгоспні і радгоспні житлові будинки мали електроенергію (близько 1 млн родин, які проживали в сільській місцевості, в 1968 р. не користувалися електроенергією) [11].

Важливу роль у соціально-побутовому обслуговуванні села відігравало користування газом. Планова газифікація сільських населених пунктів розпочалася тільки з 1961 р. Однак до 1965 р. вдалося газифікувати 947 сіл, 160 тис. селянських осель [12]. З метою розширення використання газу для побутових потреб населення 9 травня 1962 р. вийшла постанова Ради Міністрів УРСР “Про розширення використання зрідженого газу для побутових потреб населення в 1962-1965 рр.” [13]. У документі йшлося про забезпечення безперебійного постачання зрідженого газу в населені пункти та в колгоспи і радгоспи спеціальними автотранспортними засобами, передбачалася подальша газифікація в сільській місцевості, продаж колгоспам і організаціям споживчої кооперації апаратури, необхідної для газифікації. Незважаючи на численні заходи на 1 вересня 1969 р. газифікованих будинків в колгоспах налічувалося 5,93 %, а в радгоспах – 10,2 %. У селах газових плит на 1000 осіб припадало 24,4 [14]. Таким чином, невирішеність питання користування газом сільського населення призводила до надмірного витрачання значного часу на звичайні повсякденні проблеми.

Велике значення для мешканців села мали добре впорядковані дороги та транспортний зв'язок. Тільки за наявності шляхів сполучення і транспорту можна було отримувати побутові послуги. Рада Міністрів СРСР постановою від 29 серпня 1957 р. звернула увагу на необхідність будівництва Головшляхбудом СРСР під'їзних автомобільних шляхів до садиб колгоспників. У Розпорядженні № 932-р Ради Міністрів УРСР говорилося про надання права Головшляхбуду здійснювати силами своїх будівельних організацій будівництво під'їзних шляхів від магістральних автомобільних шляхів до садиб колгоспів за договорами з колгоспами і за рахунок їх коштів [11]. Укотре колгоспи мали вирішувати соціаль-

но-побутові проблеми власними матеріальними вкладеннями. У 60-х рр. ХХ ст. в основному була вирішена проблема сполучення між обласними й районними центрами. Це істотно покращило обслуговування сільських мешканців. Однак усередині сільських районів залишалися проблема бездоріжжя і низьке забезпечення автомобільними шляхами з твердим покриттям. На початку 70-х рр. ХХ ст. дороги поліпшеного типу складали 40,5 % загальної довжини шляхів автобусного сполучення [15].

У 50-60 рр. ХХ ст. зросла кількість сільських закладів охорони здоров'я, покращилася їх матеріальна база. 14 січня 1960 р. вийшла постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про заходи з подальшого поліпшення медичного обслуговування і охорони здоров'я населення СРСР. У ній заохочувалась ініціатива колгоспів з будівництва міжколгоспних лікарень і аптек, передбачалося збільшення асигнувань і державних коштів на спорудження сільських лікарень. Однак державне асигнування на будівництво сільських лікарень значно відставало від вкладень у будівництво міських, тобто знову держава покладала завдання забезпечення села медичними закладами на плечі колгоспів. До негативних моментів слід віднести погане обладнання лікарень діагностичними приладами, нестачу кваліфікованих кадрів тощо [16].

У житті села величезну роль відігравали клубні заклади. У січні 1950 р. з метою усунення недоліків у культурному будівництві була прийнята постанова “Про стан і заходи поліпшення будівництва клубних приміщень у сільській місцевості” [17]. Однак кількість і становище цих закладів культури, рівень їх культурно-освітньої роботи на селі не відповідали потребам навіть у середині 50-х рр. ХХ ст. Катастрофічно не вистачало кваліфікованих культурно-освітніх працівників, до того ж відзначалася величезна плінність працівників клубних закладів. Сільські клуби будувалися тільки за рахунок колгоспів, а там, де не було матеріальної можливості вкладати гроші в клубну справу, такі заклади взагалі були відсутні. Отже, сільські мешканці багатьох сіл були позбавлені нормального відпочинку. У постанові від 11 листопада 1957 р. Рада Міністрів УРСР відзначала, що за останні роки в республіці значно зросла мережа культурно-освітніх установ. У сільській місцевості на той час працювало 25,8 тис. будинків культури і клубів та 27,7 тис. масових бібліотек. Збільшилася також кількість самодіяльних колективів (71 тис. сільськогосподарських, хорових, драматичних, музичних, образотворчих та інших гуртків, в яких брали участь близько мільйона представників сільського населення). У село було направлено спеціалістів клубної та бібліотечної справи. У постанові 1957 р. було передбачено ряд заходів щодо покращання ситуації, серед інших завдань було будівництво приміщень культурно-освітніх уста-

нов за рахунок асигнувань, передбачених для цього у місцевих бюджетах [18].

У зазначений період проводилася певна робота щодо відновлення й розширення мережі народної освіти, завершення формування єдиної радянської системи по всій території України. Державне керівництво приділяло увагу вдосконаленню системи шкільних закладів і в сільській місцевості. Однак на будівництво шкіл, нове обладнання не вистачало коштів. Серйозною була проблема нестачі кваліфікованих кадрів. Велике значення для подальшого розвитку системи освіти в сільській місцевості мала постанова Ради Міністрів УРСР від 30 квітня 1958 р. “Про будівництво шкіл в Українській РСР за рахунок колгоспів і надання колгоспам допомоги в шкільному будівництві” [19]. Раніше питання зміцнення навчально-матеріальної бази загальноосвітніх шкіл розглядалося ХХ з’їздом КПРС та ХІХ з’їздом КП України. Поряд з тим у справі будівництва шкіл у сільській місцевості існувало безліч серйозних проблем. Постанова від 30 квітня 1958 р. ухвалила ініціативу передових колгоспів у будівництві приміщень сільських шкіл і шкіл-інтернатів з місцевих будівельних матеріалів за рахунок їх власних коштів при трудовій участі колгоспників. Передбачалися умови надання відповідних кредитів для колгоспів на шкільне будівництво.

З метою вирішення проблеми сільських шкіл і створення вчителям сприятливих умов їх творчої праці 16 червня 1948 р. була прийнята постанова про пільги та переваги для вчителів початкових і семирічних шкіл. Окремі виконкоми обласних Рад депутатів трудящих ухвалили

рішення про забезпечення протягом 3 – 4 років квартирами всіх учителів сільської місцевості. Однак на початку 60-х рр. ХХ ст. значна частина сільських вчителів проживала в найманих квартирах, нерідко в одній кімнаті з власниками будинків. Часто спеціально збудовані для вчителів квартири заселялися сторонніми особами. Незадовільно виконувалася постанова Ради Міністрів УРСР від 12 квітня 1954 р. в частині будівництва житлових будинків для вчителів при спорудженні шкіл у сільській місцевості. Наступний документ щодо поліпшення житлово-побутових умов вчителів села було прийнято 18 червня 1964 р. [20]. У ньому йшлося про необхідність забезпечення вчителів сільських шкіл власними квартирами і негайну ліквідацію всіх порушень, які існували щодо цієї проблеми.

Отже, незважаючи на увагу держави до соціально-побутової сфери у 50-60-ті рр. ХХ ст., на селі залишалася чимало нерозв’язаних проблем. До них можна віднести незадовільне водопостачання, відсутність каналізації, проблемне забезпечення селянських осель теплом у осінньо-зимовий період. Головним видом палива залишався хмиз, стебла соняшнику, солома. Далеко не всі колгоспні і радгоспні житлові будинки були забезпечені електроенергією. Відчувався дефіцит кваліфікованих кадрів. На будівництво шкіл, нове обладнання не вистачало коштів.

Перспективи вивчення окресленої проблеми пов’язані із залученням до дослідження інших видів джерел: документів громадських об’єднань, статистики, листування, мемуарів, усної історії тощо.

Література

1. Історія селянства Української РСР. – Т. II. – К., 1967.
2. Історія українського селянства. Нариси: у 2 т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 2006. – 653 с.
3. Баран В. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1996. – 448 с.; Баран В.К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1985 рр. – Львів: МП “Свобода”, 1992. – 124 с.; Евсеев Е.Т. Проблемы отношения к труду на селе: уроки застойного периода на Украине. – Харьков: “Основа” при Харьковском гос. ун-те, 1991. – 157 с.; Зернова О.І. Колгоспи України в 60-ті роки ХХ століття // Український селянин: Зб. наук. праць. – Вип. 5. – 2002. – С. 178-182; Ковалевский Б.П. Укрепление союза рабочего класса и колхозного крестьянства в период строительства коммунизма 1959-1970 гг. (на материалах Украинской ССР). – К.: Наукова думка, 1972. – 324 с.; Кривчик Г.Г. Українське село під владою номенклатури (60-80-ті рр. ХХ ст.). – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. – 192 с.; Лубко І.М. Спроби організаційно-економічного подолання кризи колгоспного виробництва в середині 50-х – на початку 60-х рр. // Український селянин: Зб. наук. праць. – Вип. 5. – 2002. – С. 116-120; Падалка С.С. Сільське господарство України в другій половині 60-х рр. ХХ ст. – К., 1995. – 233 с.; Панченко П.П. Развитие сельского хозяйства Украинской РСР 1959-1980. – К.: Наукова думка, 1980. – 288 с.; Панченко П.П. Развитие общественно-политической жизни современного села УССР 1960-1984. – К.: Наук. думка, 1985. – 264 с.; Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921-1991 рр.). – Кам’янець-Подільський, 2000. – 304 с.; Романюк І.М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття. – Вінниця: Книга – Вега, 2005. – 256 с.; Талан Є.П. Колгоспи Української РСР в період завершального будівництва соціалізму (1951-1958 рр.). – К.: Наукова думка, 1966. – 160 с.
4. Постановление Пленума ЦК КПСС 26 марта 1965 г. О неотложных мерах по дальнейшему развитию сельского хозяйства СССР // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – Т. 5. – М.: Изд. полит. лит., 1968. – С. 606-609.
5. Падалка С.С. Вказ. праця. – С. 25.
6. Там само. – С. 27.

7. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР. 31 июня 1957 г. О развитии жилищного строительства в СССР // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917-1967 гг.). – Т. 4. – М.: Изд. полит. лит., 1968. – С. 355-370.
8. Постанова Ради Міністрів Української РСР Про заходи по забезпеченню виконання плану будівництва в колгоспах Української РСР на 1957 рік // Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 31 березня 1957. – № 5-6. – С. 47.
9. Рибак І.В. Вказ. праця. – С. 181.
10. Постанова Ради Міністрів Української РСР. Про поліпшення справи сільського будівництва в Українській РСР // Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 31 березня 1957. – № 5-6. – К.: Держвидавполітліт УРСР, 1961. – С. 3-5; Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР. 12 сентября 1968 г. Об упорядочении строительства на селе // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – Т. 7. – М.: Изд. полит. лит., 1970. – С. 90-94; Постанова ЦК КП України і Ради Міністрів Української РСР. Про впорядкування будівництва на селі // Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. 29 листопада 1968 р. – № 12 – К.: Держвидавполітліт УРСР, 1969. – С. 4-10.
11. Рибак І.В. Вказ. праця. – С.181.
12. Там само. – С.190.
13. Постанова Ради Міністрів Української РСР. Про розширення використання зрідженого газу для побутових потреб населення в 1962-1965 рр. 9 травня 1962 р. // Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – № 5. – К.: Держвидавполітліт УРСР, 1962. – С. 24-29.
14. Рибак І.В. Вказ. праця. – С. 190.
15. Там само. – С. 191.
16. Там само. – С. 193.
17. Романюк І.М. Вказ. праця. – С. 162.
18. Постанова Ради Міністрів Української РСР. Про поліпшення роботи культурно-освітніх установ на селі // Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. 23 липня 1960 р. – № 15. – К.: Держвидавполітліт УРСР, 1957. – С. 17-21.
19. Постанова Ради Міністрів Української РСР. Про будівництво шкіл в Українській РСР за рахунок коштів колгоспів і подання колгоспам допомоги в шкільному будівництві. 30 квітня 1958 р. // Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. 23 липня 1960 р. – № 5. – К.: Держвидавполітліт УРСР, 1958. – С. 26-29.
20. Постанова Ради Міністрів Української РСР. Про поліпшення житлово-побутових умов учителів шкіл сільської місцевості Української РСР. 18 червня 1964 р. // Збірник постанов і розпоряджень Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. – № 6. – К.: Держвидавполітліт УРСР, 1964. – С. 31-35.

Надійшла до редколегії 7.12.2007 р.